

Stowarzyszenie Gmin

Regionu Pół-Zach. Mazowsza

egm@vp.pl

Materiały do realizacji projektu rocznice i jubileusze w roku 2021

Konstytucja 3 maja

Ustawa Rządowa z dnia 3 maja

230 rocznica uchwalenia Konstytucji 3 Maja

W drugiej połowie XVIII wieku Pierwsza Rzeczpospolita przeżywała głęboki kryzys przede wszystkim będący rezultatem kryzysu ustrojowego i gospodarczego epoki saskiej charakteryzującej się rządami oligarchii magnackiej. W roku 1772 nastąpił I rozbiór Polski będący następstwem ingerencji mocarstw sąsiadujących z Polską – Austrii, Prus i Rosji, która nastąpiła po upadku Konfederacji Barskiej. Pierwszy rozbiór poprzedzony był działaniem precedensowym podjętym przez Austrię w latach 1769/70 (aneksja Spiszu i Podhala).

Próby ratowania niezależności przypadają na okres panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795). Wraz ze wstąpieniem na tron króla Stanisława Augusta Poniatowskiego środowiska postępowej szlachty a nawet części środowisk magnackich przystępują do reform ustrojowych mających na celu przygotowanie reform wzmacniających państwo. Środowiska reformatorów napotykały jednak na zdecydowany opór zwolenników zachowania status quo dającego nieograniczoną praktycznie władzę magnaterii. Środowisko reformatorów, mające oparcie przede wszystkim w średniej szlachcie (przy nielicznym udziale światłej magnaterii) zyskiwało natomiast nowego silnego sojusznika w postaci kształtującego się mieszczaństwa i burżuazji. Reformatorzy widzieli perspektywę reformy państwa, które by nabierało podobnego charakteru do angielskiej monarchii parlamentarnej. Zasadniczym celem reform miało być stworzenie nowej administracji państwowej w ramach której powoływano by kolegialną władzę państwową i regionalną w zamian stanowisk i funkcji jednoosobowych i dożywotnich (Stanisław Russocki, *Ustrój polityczny i prawo*, w: *Słownik Historii Polski PWN Warszawa 1973 s.746*).

Największa dynamika reform państwa przypada na okres obrad Sejmu Czteroletniego (1788-1792)

Atmosfera sprzyjającą reformatorom zbiegła się w czasie z wydarzeniami na politycznej i wojskowej arenie europejskiej. Sąsiedzi Polski byli zaangażowani w wojny z Turcją, w konflikty związane z rewolucją francuską i w rozwiązywanie wewnętrznych problemów. Działania reformatorskie niemalże od początku obrad podjął Sejm Wielki. Powołał Deputację do Formy Rządu, do zadań której należało opracowanie projektu zmiany ustroju państwa. W dniu 17 grudnia 1789 roku do sejmu wniesiono zaaprobowany przez deputację tekst marszałka nadwornego litewskiego Ignacego Potockiego pt. *Zasady do formy rządu*. Projekt ten, zgodny z duchem republikańskim, zakładał podporządkowanie rządu sejmowi, a sejmowi sejmikom, przy zachowaniu wybieralności wszystkich urzędników państwowych, od króla począwszy. Od roku 1790 sejm przyjął formę konfederacji. Skonfederowany sejm stanowił kontynuację konfederacji sejmowej zawiązanej już 7 października 1788. (zob. Wojciech Szczygielski *Sejm Wielki (1788–1792)*; Studium z dziejów łagodnej rewolucji, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, [Łódź] 2015, s. 20, 96.)

Najważniejszym zadaniem jakie postawili przed sobą reformatorzy było przyjęcie jednolitego aktu konstytucyjnego, który by jednoznacznie z mocą wiążącą zobowiązywał do przestrzegania ustroju przez wszystkie stany, bez wyjątków wobec warstw uprzywilejowanych. W dniu 4 grudnia 1790 roku przywódca obozu reformatorskiego Ignacy Potocki w rozmowie ze Stanisławem Augustem ustalił, że król przejmie inicjatywę w pracach nad kształtem nowej konstytucji, a projekt ten przygotowany w tajemnicy, zostanie w całości przedstawiony do zatwierdzenia sejmowi. Król podyktował główne założenia nowej ustawy zasadniczej swojemu sekretarzowi Scipione Piatollemu, który na ich podstawie naszkicował kolejne dwie wersje przyszłej konstytucji. Po konsultacji tych tekstów z Ignacym Potockim, król podyktował swojemu współpracownikowi Aleksandrowi Linowskiemu projekt zatytułowany *Reforma konstytucji*, który z kolei konsultowany ze Stanisławem Małachowskim, Hugonem Kołłątajem i Ignacym Potockim legł u podstaw następnego projektu *Prawa konstytucyjne*, opatrzonego datą 25 marca 1791. Tekst ten sporządzony przez Hugona Kołłątaja był już bardzo zbliżony do ostatecznej redakcji Konstytucji 3 maja. Kołłątaj był też ostatecznym redaktorem tekstu Ustawy Zasadniczej. (Łukasz Kądziela, *Narodziny Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1991, s. 54–65). Wstępny projekt nowej konstytucji został przygotowany przez króla z udziałem między innymi Stanisława Małachowskiego Ignacego Potockiego, i Hugona Kołłątaja.

Dla uchwalenia konstytucji olbrzymie znaczenie miał również ruch mieszczański. W celu koordynacji tych działań prezydent Warszawy Jan Dekert zorganizował w Warszawie 27 listopada 1789 roku spotkanie przedstawicieli 141 miast królewskich, którzy wystosowali memoriał do króla, domagający się przyznania praw publicznych mieszczaństwu. Memoriał został uroczyście wręczony królowi w dniu 2 grudnia (Krystyna Zienkowska-Jan Dekert PWN, Warszawa 1982 s.166-167). Ruch mieszczański stał się niejako przyczynkiem do uchwalenia konstytucji. W dniu 18 kwietnia 1791 roku po długich obradach przyjęto prawo o miastach nadające mieszczaństwu miast królewskich przywileje w praktyce zrównujące stan mieszczański ze szlachtą. (zob. *Encyklopedia Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, s. 120.)

Tymczasem w Sejmie trwały intensywne prace nad ostatecznym projektem konstytucji. Zwolennicy Konstytucji, w obawie przed groźbą użycia siły przez stronnictwo konserwatywne, przyspieszyli termin obrad nad dokumentem o dwa dni (planowanym terminem był 5 maja) korzystając z faktu, że główni oponenci nie powrócili jeszcze z wielkanocnej przerwy świątecznej. Nie ogłoszono daty rozpoczęcia sesji, tylko imiennie wezwano zwolenników reformy na posiedzenie 3 maja (zob. Juliusz Bardach (red.): *Dzieje Sejmu Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2011, s. 78).

Konstytucja została przyjęta w warunkach wielkiego napięcia i niewątpliwych kontrowersji. Na ogólną liczbę 500 posłów w zaprzysiężeniu brało udział jedynie 182 w tym 72 było przeciwko konstytucji. (Juliusz Bardach (red.): *Dzieje Sejmu Polskiego...* tamże)

Konstytucja 3 Maja ujęta była w 11 artykułach. Wprowadzała prawo powszechnej niepodległości (dla szlachty i mieszczaństwa) oraz trójpodział władzy na ustawodawczą (dwuizbowy parlament), wykonawczą (król) i sędziowską.

Konstytucja ograniczała nadmierne immunitety prawne i polityczne przywileje szlachty zagrodowej. Ograniczała również demokrację, pozbawiając część społeczeństwa (szlachtę gołą, tzn. nieposiadającą dóbr ziemskich) praw politycznych. Konstytucja zawierała w sobie uchwalone wcześniej prawo o miastach. W jego artykule III zastrzeżono, że będzie on integralną częścią Konstytucji. Akt ten nadawał mieszczaństwu prawo do bezpieczeństwa osobistego, prawo do posiadania majątków ziemskich, prawo zajmowania stanowisk

oficerskich i stanowisk w administracji państwowej, prawo nabywania szlachectwa. W akcie tym obejmowano pospólstwo opieką „prawa i administracji rządowej”. Był to pierwszy krok w kierunku zniesienia poddaństwa chłopów i nadania praw wyborczych tej największej, a zarazem najbardziej wyzyskiwanej klasie społecznej. Władza wykonawcza spoczywała w rękach rady królewskiej, która nosiła nazwę Straży Praw. Każdy akt prawny wydany przez króla wymagał kontrasygnaty jednego z ministrów. Konstytucja zniósła Unię Polsko-Litewską na rzecz państwa unitarnego. Na miejsce wolnej elekcji wprowadzono elekcję w ramach dynastii.

Konstytucja 3 maja była pierwszą w Europie a drugą po konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej ustawą zasadniczą w Świecie. Ustalenia konstytucji niewątpliwie stwarzały szansę głębokich reform i ratowania państwa polskiego przed upadkiem. Należy jednak zaznaczyć, iż faktycznie wobec przyjętego (i obowiązującego wówczas prawa) przyjęcie aktu konstytucyjnego było swoistym zamachem stanu. Przyjęto ustawę z pominięciem udziału zdecydowanej większości posłów, obradujący posłowie znajdowali się za kordonem obronnym wojska królewskiego dowodzonego przez księcia Józefa Poniatowskiego (nieomal nie doszło do walk między tą formacją a gwardią przyboczną hetmana Branickiego), opór wobec konstytucji był tak znaczący iż szanse na jej utrzymanie i realizację postanowień były niewielkie. Zawiązana przez przeciwników reform Konfederacja Targowicka (de facto podpisana w Petersburgu) stała się podstawą do ingerencji Rosji (18 maja 1792–26 lipca 1792).

Wojna nazywana kampanią w obronie konstytucji zakończyła się przegraną strony polskiej i faktycznym anulowaniem postanowień konstytucyjnych. Po przegranej wojnie 1792 roku, następuje II rozbiór Polski (1793). W roku 1794 próbą ratowania I Rzeczypospolitej staje się pierwsze narodowe powstanie – Powstanie Kościuszkowskie. Także i ten praktycznie pierwszy ogólnonarodowy zryw niepodległościowy kończy się klęską. W 1795 roku następuje III rozbiór i kres I Rzeczypospolitej.

Konstytucja 3 maja wpisuje się jednakże na trwałe do polskiej tradycji a przyjmowane kolejne konstytucje Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego obszernie czerpały z postanowień ustawy 3-majowej 1791. Rola i znaczenie historyczne ustawy majowej zapisane zostało na trwałe co symbolizuje się obchodami państwowymi - Świętem Konstytucji 3 Maja.

Zaprzysiężenie Konstytucji 3 Maja (obraz Kazimierza Wojnarowskiego)

Wzory medali wybitych dla upamiętnienia Konstytucji

TWÓRCY KONSTYTUCJI 3 MAJA

Król Polski doby reform i Sejmu Wielkiego
Stanisław August Poniatowski

Stanisław Małachowski
Marszałek Sejmu Wielkiego

Nestor Sapieha
Marszałek Konfederacji W.Ks.Litewskiego

Stanisław Konstanty Potocki
poseł na Sejm Wielki

Ignacy Potocki Marszałek Wielki Litewski
1791-1794

Hugo Kołłątaj podkanclerzy koronny 1791